

УДК 929Ястребов:908](477.65)«1895»

О. М. ПОНОМАРЬОВ*

**ЛИСТИ ВОЛОДИМИРА ЯСТРЕБОВА
ДО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

Уперше публікуються три листи Володимира Ястребова до Михайла Грушевського за 1895 р., які висвітлюють сферу зацікавлень та наукову проблематику досліджень історика-краєзнавця з Єлисаветграду в цей період.

Ключові слова: В. Ястребов; М. Грушевський; листування; краєзнавство; архів.

Володимир Миколайович Ястребов (6 (18) лип. 1855 – 21 груд. 1898 (2 січня 1899) – археолог, етнограф, фольклорист, педагог, краєзнавець, який зробив помітний внесок у розвиток української національної культури кінця ХІХ ст.

Після закінчення історико-філологічного факультету Новоросійського університету 1876 р. В. Ястребов прибув до м. Єлисаветград (нині – м. Кропивницький – адміністративний центр Кіровоградської обл.), де й залишився назавжди, присвятивши своє життя дослідженню Центральної України. Він був невтомним популяризатором вивчення цього краю, весь свій вільний від викладання історії в гімназії, а згодом в Єлисаветградському земському реальному училищі час віддавав пошуку нових джерел, постійно розширював свій науковий світогляд, прагнучи спілкування з авторитетними вченими.

З ініціативи В. Ястребова на базі училища було створено історико-географічний музей, основою якого стали цінні артефакти з археологічних експедицій та колекцій, зібрані ним під час польових досліджень з етнографії. Однак після смерті засновника збереглася лише невелика частка експонатів, які знайшли своє місце в краєзнавчому музеї м. Єлисаветград, решта, ймовірно, осіла в приватних колекціях.

Не пощастило й епістолярній спадщині вченого, – його архів загинув під час повені в Єлисаветграді 1900 р., однак особисте листування до певної міри збереглося, оскільки воно відклалося в особових фондах адресатів, що зберігаються в державних архівних установах України. Недаремно ж казали давні римляни: “Habent sua fata epistolae” (“Листи мають свою долю”).

Зокрема, листи В. Ястребова зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДАК України)

* Пономарьов Олександр Михайлович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

в особових фондах: етнографа й літературознавця М. Сумцова (ф. 2052) та історика М. Грушевського (ф. 1235). Листи до Ф. Вовка зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України і вже стали предметом дослідження Н. Руденко, яка оприлюднила їх у часописі “Південна Україна XVIII–XIX століть”¹. Листування з іншими особами частково зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України².

Життя В. Ястребова було коротким, а наукове життя ще коротшим, однак менш ніж за 20 років він встиг написати кілька ґрунтовних праць³. Саме про них і йдеться у його листах до М. Грушевського. Вчений намагався якомога скоріше донести свій доробок до наукової громадськості, жадібно шукав наукового спілкування, неначе відчував, що йому відпущено так мало часу на реалізацію запланованого.

Показово, що М. Грушевський, якому тоді ще не було й 30-ти років, уже рік як був ординарним професором по кафедрі всесвітньої історії у Львівському університеті й одночасно редагував “Записки Наукового товариства імені Шевченка”, що, відповідно, й спонукало В. Ястребова звернутися до Михайла Сергійовича як до історика і редактора часопису.

Пропоновані листи В. Ястребова дають змогу доповнити бібліографію вченого. Так, французький часопис “L’Antropologie” (видається з 1890 р.), куди Володимир Миколайович, судячи з його листування з М. Грушевським, планував надіслати розвідку про парубоцтво, може містити цю роботу у випусках за 1895–1896 рр.⁴ Однак, з листа В. Ястребова від 23 квітня 1895 р. до М. Сумцова видно, що він планував надіслати до “L’Antropologie” розвідку про весільні короваї, а щодо парубоцьких громад він у тому ж листі зазначав, що йому “удается получать очень интересные данные для выяснения этого бытового явления, как пережитка коммунального брака”. “Впрочем, без сомнения, из этого ничего другого не выйдет, – підсумовував свої зусилля автор, – кроме голого сообщения для “Киев[ской] ст[арины]”⁵. Питання доробку В. Ястребова, опублікованого за кордоном, звісно, потребує уточнення.

Згадана стаття Н. Руденко додає до бібліографії В. Ястребова принаймні одну позицію⁶. У ній йдеться про публікацію, щоправда в іншому французькому часописі “Revue des traditions populaires” (видається з 1886 р.); те саме робить і учениця В. Ястребова Н. Бракер, згадуючи, що він за сприяння Ф. Вовка видав у Парижі статтю про весільну обрядовість⁷.

Сучасники відмічали високий авторитет В. Ястребова як дослідника, на дані якого можна покладатися. Він був позбавлений імперського комплексу зверхності, однак це не завадило йому припуститися хибної думки про виникнення на Єлисаветградчині начебто нового “новоросійського” етносу⁸. За свою працю Володимир Миколайович був пошанований обранням членом-кореспондентом Одеського

товариства історії та старожитностей (1894 р.), згодом (1893 р.) – його дійсним членом, а також обранням членом-кореспондентом Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії (1894 р.).

Не оминув своєю увагою В. Ястребов й архів фортеці Св. Єлисавети, показавши в своїй розвідці історію його формування й актуалізувавши важливість дослідження цих документів⁹. У цій маловідомій нині роботі вчений справедливо вказав на те, що фортечний архів помилково вважали Архівом Коша (хоча, безперечно, документи, дотичні історії козацтва, в ньому є), а також систематизував наявні документи за темами: колонізація Нової Сербії; взаємини козаків із татарами; листування коменданта фортеці генерала артилерії І. Глебова з ногайськими правителями тощо. Додатком до публікації стали документи з історії заселення Нової Сербії.

До уваги читачів пропонуються три листи В. Ястребова до М. Грушевського за 1895 р. Хоча останній лист автором не датовано, але як впливає з контексту попереднього листування, він є третім із вказаних листів. У ньому йдеться про те, що В. Ястребов отримав листа від М. Грушевського саме з Владикавказу, де під час літніх вакацій 1895 р. молодий професор перебував у свого батька Сергія Федоровича¹⁰. Також у листі від 14 серпня 1895 р. до І. Франка М. Грушевський повідомляв, що відповідь йому слід “писати до 18 (30) VIII” того ж року “у Владикавказ... потім у Київ”¹¹. Саме тому датування відповіді В. Ястребова на лист М. Грушевського з Владикавказу, на нашу думку, можна віднести до кінця серпня – початку вересня 1895 р.

Слід зазначити, що М. Грушевський, так само, як і В. Ястребов, цікавився можливостями видання своїх статей у Франції. Так, у листі до Ф. Вовка влітку 1895 р. він запитував, які гонорари платять у тамтешніх часописах: “Revue des traditions populaires”, “Melusine” та “L’Antropologie”. На що Ф. Вовк відповів, що ці журнали “нічогосінько!” не платять, а лише останній платить 10 сантимів за рядок, та й то за бібліографічні огляди¹².

Натомість, у листах В. Ястребова до Ф. Вовка такий компонент зовсім відсутній, у них йдеться лише про можливість оприлюднення своїх праць, зокрема фігурує прохання допомогти з перекладом їх французькою мовою. Щодо грошей ніяких згадок немає, що вказує на альтруїстичність намірів ученого, хоча він і не був заможним¹³.

Листи наочно демонструють, яке активне наукове життя вирувало тоді у “провінційному” Єлисаветграді, та яке значення мав для місцевих істориків-краєзнавців науковий авторитет молодого професора Михайла Грушевського.

Тексти документів, що публікуються нижче, передані з наближенням до орфографії та правопису сучасної російської мови, в окремих випадках збережені мовні особливості. Тексти розділені на абзаци й речення, розділові знаки. Великі та малі літери проставлені з наближенням

до правил сучасного правопису. Нерозбірливо написані частини тексту, скорочення (окрім загальноновживаних) відновлені у квадратних дужках. Документи подані у хронологічній послідовності. Документи публікуються вперше.

¹ Руденко Н. В. Листи В. Ястребова до Ф. Вовка//Південна Україна XVIII–XIX століть. Вип. 5. Запоріжжя, 1999. С. 31–65.

² Див: Чуднов О. Владимир Николаевич Ястребов. Библиографический справочник//Янчуков С. М. З іменем Володимира Ястребова. Кіровоград, 2005. С. 52.

³ Там само. С. 37–52.

⁴ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 865. Арк. 6.

⁵ Там само. Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 1438. Арк. 23в.

⁶ Руденко Н. В. Зазнач. твір. С. 60. Коментар до листа № 7.

⁷ Бракер Н. Володимир Миколаєвич Ястребов (до тридцятих роковин смерті)//Янчуков С. М. Зазнач. твір. С. 20.

⁸ Босий О. Де захований і кому потрібен “меч-кладенець” національної культури//Янчуков С. М. Зазнач. твір. С. 31.

⁹ Ястребов В. Н. Архив крепости Св. Елизаветы//Записки императорского Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1889. Т. XV. С. 548–593.

¹⁰ Грушевський Сергій Федорович (1830–1901) – український професор, педагог, організатор народної освіти, публіцист, батько М. С. Грушевського. У 1878–1901 рр. був директором Терських народних училищ у м. Владикавказ.

¹¹ Листування Михайла Грушевського. Епістолярні джерела грушевськознавства/ред. Л. Винар, упоряд. Г. Бурлака. Т. 1. Київ, Нью-Йорк та ін., 1997. С. 79.

¹² Листування Михайла Грушевського. Епістолярні джерела грушевськознавства/упоряд.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака та ін. Київ, Нью-Йорк та ін.: УІТ, 2001. Т. 2. С. 105, 106.

¹³ Руденко Н. В. Зазнач. твір. С. 43–44.

ЛИСТИ В. ЯСТРЕБОВА ДО М. ГРУШЕВСЬКОГО

№ 1

17 квітня [18]95 р., м. Єлисаветград

Милостивый государь!

Я узнал стороною, что Вы напечатали свой отзыв о моей работе (“Опыт топогр[афического] обзор[ения] древностей Херсонс[кой] губ[ернии]”) в “Записках товар[иства] им. Шевченка”. Не имея возможности прочесть его иначе, так как, по слухам, “Записки”, как и все почти, что издается в Галиции, не пускается в Россию, обращаюсь с Вам с покорнейшей просьбою, если Вы имеете

оттис[к] своей рецензии, выслать мне в конверте; если же таким обр[азом] неудобным найдете выслать, вышлите бандеролью на имя проф. Алексея Ив[ановича] Маркевича¹ в Одессу, но тогда уведомьте письмом или меня, или его самого, если Вы с ним знакомы, для кого назначена посылка. Слышал, что Вы не согласны с моими взглядами на классификацию, но, конечно, за всякие замечания научного характера я могу быть своим рецензентам только благодарным, хотя могу и расходиться с ними во мнениях.

Могу предложить Вам что-нибудь еще из своих работ, напр[имер], “Материалы по этнографии Новороссийского края” (из “Летописи Одес[ского] ист[орико]-филол[огического] общ[ества]”), “Малорусские прозвища Херсонского края”, “Лядинский и Томниковский могильник Тамбов[ской] губ.” (изд. Археол[огической] комиссии), если они Вас интересуют.

С истинным почтением, имею честь быть готовым к услугам Вашим
В. Ястребов

Адр[ес]: Елисаветград, преподав[ателю] реальн[ного] учил[ища]
Владим[иру] Никол[аевичу] Ястребов[у]

ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 865. Арк. 1–2. Оригінал. Рукопис.

№ 2

16 травня [18]95 р., м. Єлисаветград

Милостивый государь!

Не почтите за неуважение к Вам и за невежливость, что отвечаю Вам по-русски. Дело в том, что я, великорусс [!] по происхождению, только насмешил бы Вас своим малорусским письмом, а может быть, написал бы, что-нибудь и невразумительно.

Письмо Ваше и книжку я получил разом, вчера, и искренно [!] благодарен Вам за них, а равно и за внимательный и благожелательный Ваш отзыв о моем “Топогр[афическом] обзор[ении] древностей”. Замечания, подобные Вашим, я получил уже во французской рецензии, приготовленной для “Antropologie” и прочитанной мною в корректуре. Из-за своей ереси по части доисторических древностей и разделения древностей: эллинских и эллинизированных, – я предан анафеме от гр. Уваровой², которая после моего отпадения от их программы прекратила со мной сношения, хотя, думается мне, не следовало бы “стулья ломать”... Конечно, это дело школы и трудно в кратком письме прийти к соглашению по вопросам подобным настоящему, поэтому от полемики воздержусь; однако скажу, что и Московское общество, и Бурачков³ в своей карте и объяснит[ельной] записке к ней допускают столько произвола в понимании понятий каменного и бронзового веков, что я все это никак не могу признать научным. Вы бы только взглянули! Ей Богу, не вру: в программе железного века^{**} Моск[овского] арх[еологического] общ[ества] есть вопрос о старинных ружьях, а уж о бронзовых стрелах и говорить нечего. Это по-ихнему [!], уже бесспорный бронзовый век! Я не умею быть осторожным, не будучи последовательным до конца; раз нельзя доказать, что бронзовые

* Тут і далі авторське підкреслення у тексті.

и каменные предметы не принадлежат тому же народу, который употреблял и предметы высшей культуры, (мож[ет] б[ыть], более бедному классу народа), и одной и той же хронологической эпохе, я считаю хронологическое выделение каменных и бронзовых орудий непозволительным, незаконным; что же касается до того, как трудно при изучении предметов древности отделить эллинские от эллинизированных или даже варварских, – в этом я убедился из трудов таких глубоких знатоков искусства, как, напр[имер], Кондаков⁴. Куда же было мне, часто не имея возможности видеть самые древности, иногда рассеянные по разн[ым] собраниям, пускаться в такое рискованное плавание!

Азбучный порядок поселений я ввел в зависимости от карты, к которой “Опыт” был объяснительной запиской, и которую, как Вам известно, в Одессе не напечатали, а не напечатали, видимо, потому, что никому не было охоты возиться с таким кропотливым делом. Поэтому часть упреков с меня может быть и снята; ссылки в тексте на другие отделы, отчасти, сделаны. Наиболее любопытные предметы коллекции Елисаветградского р[еального] уч[илища] изданы, отчасти, мною самим, отчасти, гр. Уваровой (в “Тр[удах] Ярославского арх[еологического] съезда”) и в моем тексте есть ссылки на мои рефераты; не описывал я древностей коллекций таких, которые признал нехарактерными, или которых не имел возможности описать (напр[имер], в Ел[исаветгра]де мне никто не мог определить, из каких горных пород сделаны молотки; рисунки их были также посланы гр. Уваровой, но остались не изданными).

С величайшим интересом читаю присланный Вами выпуск “Записок”, пока – библиограф[ический] отдел, составляемый, как я вижу, не только полно, но и с большим знанием дела и тщательно. Посылаю Вам для библиотеки товариства имени Шевченка свои “Материалы”, некоторые свои мелкие статьи, карту Елисаветградской пров[инции], изданную мною в Зап[исках] од[есского] общ[ества] ист[ории и древностей] (том XIV, если не ошибаюсь; текста к ней у меня нет, к сожалению, в наст[оящее] вр[емя]), некот[орые] земские издания и отчеты о народ[ных] чтениях в Киеве, Екатеринославе и у нас.

Истинно обязали бы, дав мне возможность и впредь знакомиться с “Записками”; в обмен за них я кое-что и потом мог бы высылать, напр[имер], Херсонский земский сборник – постоянно; он есть у меня и за два предыдущие года. Не почтите за наглость для человека небогатого просьбу насчет обмена этого издания (год[овая] цена 4 р.) на Ваши “Записки” за прежние годы, соответственно стоимости. Я мог бы еще кое-что переслать из своей библиотеки. Из своих изданий могу еще в настоящее время предложить иссл[едование] “Лядинский и Томниковский могильники Тамбовск[ой] губ[ернии]” (изд[ание] Археол[огической] комис[сии], с рисунками). Могу написать отчеты об отчетах Археол[огической] комис[сии] за неск[олько] лет и об издаваемых ею “Матер[иалах] по археол[огии] России”, т. е. о тех выпусках, которые касаются России, а также об изд[ании] гр. Бобринского⁵ “Курганы в окрестн[остях] Смелы”, только ведь это будут перепевы моих рецензий в “Киев[ской] ст[арине]”. Об издании этногр[афических] материалов подумаю потом.

Числа 15 июня еду лечиться в Евпаторию и вернусь ок[оло] 15 авг[уста]. Но письма и посылки дойдут и по прежнему адресу, т. е. мне перешлют туда.

С истинным уважением В. Ястребов

№ 3

[кін. серпня – поч. вересня 1895 р., м. Єлисаветград]

Многоуважаемый Михаил Сергеевич!

В ответ на письмо Ваше из Владикавказа высылаю Вам сию рецензию. В последние годы земский сборник так оскудел содержанием, что особо говорить о [18]94-м годе я нашел затруднительным, тем более, что единственная статья этого года, заслуживающая внимания, касается землевладения – области, не входящей в круг моих постоянных занятий. Поэтому я предпочел дать краткий обзор “Сборника” за все года его существования при настоящей программе.

Последнюю книжку записок я получил в Евпатории, прочел ее с большим интересом и благодарю за высылку ее и за обстоятельный отчет о моей книжке. Мне показалось только, что референт упустил из виду, что я издавал не все собранные материалы, а только такие [...] * издать и сегодня закажу рисовальщика. Мож[ет] б[ыть], их вышлю Вам, если Вы будете печатать рисунки. Желал бы знать, когда вы приступите к печатанию “Этнограф[ического] сборника”. Есть у меня еще прелюбопытные материалы о парубоцтве, но крайне непристойного содержания, а так как в этом вопросе (коммунальный и пробный брак) именно непристойности и представляют особенный интерес, то ими непозволительно пожертвовать. Располагаю послать во французский “Antropologie”.

Желаю Вам здоровья и всего лучшего на свете. Искренне уважающий Вас и преданный Вам *В. Ястребов*

ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 865. Арк. 5–6. Оригінал. Рукопис.

* Далі документ пошкоджено. Один рядок відсутній.

¹ Маркевич Олексій Іванович (1847–1903) – дослідник історії України і Росії XVI–XVIII ст., громадський діяч. З 1880 р. до Новоросійському університеті (1889), ординарний (1893) професор.

² Уварова Парасковія Сергіївна (1840–1924) – уродж. княгиня Щербатова. Археолог, голова Московського археологічного товариства (з 1885 р.), почесний член Російської академії наук, організатор численних археологічних експедицій та Всеросійських археологічних з’їздів. Автор багатьох наукових праць.

³ Бурачков Платон Йосипович (1815–1894) – археолог і нумізмат, член Одеського товариства історії та старожитностей. Досліджував і колекціонував старожитності Херсонщини. Займався вивченням, класифікацією і каталогізацією монет. Від 1893 р. зібрана ним колекція монет експонується в Державному історичному музеї (м. Москва, РФ).

⁴ Кондаков Никодим Павлович (1844–1925) – російський історик візантійського та давньоруського мистецтва, археолог, академік Петербурзької академії наук (1898, член-кор. 1892) та Імператорської академії мистецтв. Створювач іконографічного методу вивчення пам’яток мистецтва.

⁵ Бобринський Олексій Олександрович (1852–1927) – російський археолог, політичний і державний діяч. Автор праць з доісторичної, класичної російської археології.

There are published for the first time three letters of Volodymyr Yastrebov to Mykhailo Hrushevsky (1895), covering the area of interest and scientific research issues of historian and ethnographer of Yelisavetgrad during this period.

Key words: V. Yastrebov; M. Hrushevsky; the correspondence; the local history; the archives.